

- (14) La reorganització de les E. N. fou donada per R. D. de 23/9/1898.
 (15) A GAVALDA *La reforma de las Escuelas Normales. El Clamor del Magisterio, 11 d'octubre 1898.*
 (16) El mateix Gavalda durant els mesos d'octubre, novembre i desembre de 1898 publica una sèrie de nou articles sobre la reforma de les normals. Tant *El Monitor* com *La Defensa del Magisterio* donen cabuda a opinions diverses contra els projectes del ministre Gamazo.

**L'INSTITUCIONISME A MALLORCA:
 EL "BOLETIN DE LA INSTITUCION MALLORQUINA DE ENSEÑANZA"
 (1882-1887)**

*Francesc J. Díaz de Castro
 Universitat de Palma de Mallorca*

Hem tractat a altres llocs del fenomen institucionista a Mallorca des del punt de vista de l'evolució dels establiments educatius, de l'organització escolar i de la significació sociològica, així com de la personalitat d'un dels principals impulsors de l'institucionisme a Mallorca. Alexandre Rosselló. El desconeixement del darrer quart de segle XIX en matèria educativa a Mallorca em fa veure les conclusions tretes com a provisionals i és probable que la investigació sobre l'ensenyament privat o les escoles públiques de l'època, per exemple, obligui a replantejar algunes de les conclusions que mantenim. En aquesta ocasió, i partint de l'estat actual de la investigació, vull dedicar la meua participació d'enguany en aquestes jornades a l'estudi d'una altra de les realitzacions de la Institució Mallorquina de Enseñanza (I.M.E.). el seu butlletí, publicat entre 1882 i 1887.

Es tracta d'una publicació mensual de vuit pàgines, de 24 per 18 cm. S'enviava gratuïtament a les corporacions científiques i a altres publicacions similars. El preu de subscripció anual era de 1'50 ptes. i per al públic de 3 ptes. Els números consultats són de l'ú, de gener de 1882, al 60, de desembre de 1886. És possible que en sortissin un parell més, que jo no he vist. Aquests 60 números estan enquadrats amb tapes de cartró fetes per la mateixa impremta, i pertanyen a la biblioteca de D. Joan Oliver Fuster, de Palma. Els 24 primers números porten el nom de *Boletín de la Escuela Mercantil de Mallorca. A partir del 25, gener de 1884, es canvia el nom pel de Boletín de la Institución Mallorquina de Enseñanza*, corresponent al canvi de nom de l'escola.

A cada volum el contingut va dividit en tres o quatre seccions: oficial, doctrinal, notícies, biblioteca, etc. Em referiré principalment a les dues primeres, fent referència a dades de les altres seccions, si cal. De fet, aquestes altres serveixen per a conèixer qüestions també molt importants però referents a aspectes que no interessin molt el que ara m'ocupa. És el cas de les llistes d'accionistes de l'escola quan la seva fundació, el moviment de la biblioteca i del museu escolar, formats més per les donacions de particulars i entitats públiques que per les compres de la pròpia escola, o les ressenyes de les excursions realitzades, escrites per alumnes.

La secció oficial és essencial per a conèixer la història detallada de la I.M.E. Reprodueix des del n.º 1 les memòries anuals llegides a la inauguració dels cursos 1881-82, 1882-83, 1883-84, 1884-85, 1885-86 i 1886-87, i els discursos d'inauguració de curs dels mateixos anys. Les memòries ens donen l'evolució dels ensenyaments impartits cada any i del nombre d'alumnes de cada matèria, el balanç i les incidències de la situació econòmica cada any i els noms dels diversos professors. Pel que respecta a l'anàlisi que a altres llocs hem fet, he de destacar la preocupació insistent del secretari en la baixa d'alumnes de comerç a partir de la implantació del parvulari i de l'ensenyament primari, que es reflecteix en la pèrdua d'interès dels subvencionistes atrets al principi per la idea d'una escola Mercantil. Al mateix temps, és de destacar la insistència a declarar el sentit benèfic de l'Escola cap a la societat: *La I.M.E. no sólo no ha abrigado jamás el propósito de llevar a cabo una especulación, sino que sería desconocer totalmente el estado de nuestra cultura y las exigencias de la moderna pedagogía, pensar que una escuela reformista, que conoce aquellas exigencias y trata de llenarlas, en la medida posible, pueda nunca llegar a ser un negocio, en el sentido económico de esta palabra (...)* Y no se olvide que aunque haya resuelto la Institución del problema de sostener con sus propios recursos las clases que va creando, no ha encontrado todavía el medio de salir del grave compromiso que hubo de contraer para la adquisición y arreglo de este local"(2) Naturalment, aquests arguments són a la vegada una defensa dels atacs progressivament més forts de l'Església, una petició de recolzament per part de la societat i un símptoma de la crisi econòmica que propiciaria la desaparició de la I.M.E. No vull, emperò, aturar-me en aquestes qüestions, ja estudiades per A. J. Colom i per mi mateix a la bibliografia citada.

Sí que m'interessa referir-me breument als discursos d'apertura de curs. Advertim l'alternança d'Alexandre Rosselló i de Mateu Obrador, els dos més qualificats dels creadors de la I.M.E. El primer dissertà a la Sessió inaugural, l'any 1880, i a l'obertura dels cursos 82-83 i 84-85. Mateu Obrador dissertà a l'obertura dels cursos 81-82, 83-84 i 85-86. El darrer discurs, del 1886-87, el fa Baltasar Champsaur. Crec que és més oportú veure per ordre cronològic els discursos, perquè tots tenen la missió de defensar i justificar l'evolució de l'I.M.E., de canvi continu durant els set anys de la seva duració.

Del discurs de la Sessió inaugural de l'Escuela Mercantil, l'any 1880, s'ha de destacar que Rosselló insistia en els arguments utilitzats per obtenir subvencions per part del comerç i la banca. Es tractava d'un plantejament clarament utilitarista, car es presentava com una espècie d'inversió: els comerciants finançaven una Escola Mercantil per formar millors comerciants en el futur i perfeccionar el funcionament del sistema. Però ja hàbilment Rosselló parlava dels models que es proposava imitar —*la Institución Libre de Enseñanza de Madrid i l'Escola Model de Brusel·les*— i afegia que els estudis mercantils serien completats per nous estudis. Òbviament,

parlar llavors de la INLE i de l'escola de Brussel·les volia dir, encara que no quedés clar al discurs, parlar de la importància primordial que es donaria a l'ensenyament primari i dels projectes reformistes del mètode i del concepte educatiu.

L'any següent, a l'obertura del curs 1880-81, Obrador dedicà el seu discurs a fer una llarga crítica de l'ensenyament primari que es donava a Espanya, en condicions fins i tot materials molt deficientes, i a defensar la necessitat de que la I.M.E., seguint els models reformadors invocats per Rosselló l'any anterior, iniciés un ensenyament primari seguint el mètode intuïtiu de Fröbel, que descriu amplament seguint una idea clau: "*El verdadero fin de la escuela primaria elemental no es tanto el de proporcionar el saber como el de impulsar el deseo de saber*" (3). Prepara, és clar, les innovacions futures.

La resta dels discursos inaugurals es dedica a la defensa de la política educativa institucionista de la I.M.E., i a la justificació de les innovacions, totes centrades en l'ensenyament primari i el parvulari. Val la pena considerar fins a quin punt aquesta contínua explicació de propòsits no es deu a una certa situació precària davant els atacs conservadors i la possibilitat de perdre les subvencions necessàries per a sobreviure. A l'obertura del curs 1882-83, Rosselló insisteix, amb idees més generals que els plantejaments pedagògics i didàctics d'Obrador, en els models madrileny i belga de l'I.M.E. Critica els sistemes pedagògics espanyols i redefineix l'educació integral, intuïtiva, moral i laica. Parla de la funció educadora de la família i, després d'incidir en l'explicació d'Obrador l'any anterior damunt la idea fröbeliana del parvulari, expressa la impossibilitat de portar-la a la pràctica a la I.M.E. per la manca de lloc adequat. La part final del seu discurs, i la més important, és la petició de sacrificis a la societat mallorquina per finançar la compra d'un local adequat a les necessitats del parvulari fröbelià, l'obertura del qual serà anunciada i justificada per Obrador a l'any següent. En efecte, utilitzant molt més arguments pedagògics, Obrador dedica gran part del seu discurs del 83-84 a la funció educadora de la Família des del naixement dels infants. Citant Rousseau i Fenelon, i el *geni* de Pestalozzi i Fröbel, declara la necessitat de reformar la societat i l'educació des de la base, incidint en la necessitat d'atendre adequadament el parvulari, al qual convé que les famílies enviïn els infants des de molt petits.

A part de l'interès de les idees expressades, que mostren la clara dependència del pensament krauso-institucionista de Madrid, el punt més important del discurs és la justificació de les despeses fetes per a la compra d'un immoble i la instauració del parvulari.

Els restants discursos, una vegada aconseguits els propòsits institucionistes de Rosselló i Obrador, són de caràcter general i tenen molt menys interès per a la història de la I.M.E. Al del curs 84-85 Rosselló replanteja el problema de l'educació a Espanya, el concepte de l'educador, de la família com a educadora, i de l'objecte de l'educació i les seves característiques, tot seguint el pensament krausoinstitucionista. Cal destacar ja una referència a les dificultats econòmiques de la I.M.E. Obrador, el curs 85-86, fa un discurs damunt temes molt específics de l'educació. Insisteix en la seva crítica al sistema de l'ensenyament espanyol, confronta el caràcter de l'ensenyament utilitarista —que va ser esgrimit, malgrat tot, per crear l'escola— i del pedagògic, defensant absolutament aquest, i dedica una gran part del seu parlament a la qüestió dels treballs manuals. Finalment, Baltasar Champsaur, al discurs del 1886-87, fa una crítica del sistema positivista de Spencer i de l'idealista, i propugna la síntesi posada per la I.M.E., en el sentit d'una educació intuïtiva i essencialment moral. Res, per altra part, de nou al seu discurs, després de la insistència de Rosselló i Obrador en els punts essencials de l'ideari institucionista.

D'aquesta secció oficial interessen les dades dels ensenyaments impartits cada any, els professors, etc., com ja he dit. També val la pena fer referència a l'interès didàctic de les ressenyes de les excursions, i les llistes de subscriptors, 221 segons el butlletí, entre els quals destaquen els principals bancs de l'illa i una sèrie d'empreses comercials: *El Cambio Mallorquino, Sociedad del alumbrado por Gas, El Crédito Balear, La Compañía de Almacenes Generales de Depósito, La Harinera Mallorquina, La Cortecera, La Isleña, La Vinícola, El Ateneo Balear, La Balear, El Isleño, La Industrial y mercantil, La Vidriera Mallorquina, La Cordelera Española, La Industrial Mallorquina, El Comercio, El Banco Mallorquín* i el *Banco de las Baleares*. De les quantioses aportacions de particulars i de les compres de l'escola per a la Biblioteca, crec que cal destacar la importància quantitativa dels llibres de filosofia i pensament social (Pi, Guizot, Montesquieu, Pascal, Rousseau, Bossuet, Montaigne, Fenelon, Voltaire, Beccaria) i dels referents a teoria de l'educació (Fröbel, Pestalozzi, Bain, J. F. Jacobs, Masson, etc.) en comparació als llibres de comptabilitat, comerç, etc.

Una activitat que es reflecteix al butlletí, el qual en reproduïx unes quantes, és la de les conferències públiques organitzades per la I.M.E. durant els anys 1882 i 1883, impartides per professors de l'escola i intel·lectuals de l'illa. Responen als diferents interessos dels conferenciants i ofereixen, així, gran varietat. Són més per al públic que per als alumnes majors i signifiquen una activitat de difusió cultural paral·lela a la dels ateneus i una interessant publicitat per a la I.M.E. És curiós, però, que no continuassin els anys següents. Són, segons les notícies del butlletí, 20 conferències sobre temes que van del catalanisme (Joan Alcover) a l'obrerrisme (Nicolàs de la Peña) o a temes culturals com "El correu i la seva importància a la civilització" (F. Samir). He de destacar que no es tracten temes pedagògics, i que els nivells d'abstracció dels conferenciants permeten, malgrat la nociva voluntat literària, una comprensió a nivells elementals.

Respecte a la secció doctrinal, la componen els textos d'unes quantes conferències reproduïdes, articles signats per professors de la I.M.E., i articles reproduïts d'altres llocs, quasi totalment del *Boletín de la Institución Libre de Enseñanza de Madrid*. Dels 60 números consultats, he trobat una quarantena d'articles del citat butlletí, signats per Cossío, Giner, Torres Campos, Machado Alvarez, etc. No és estrany trobar aquests noms, donada l'estreta relació entre ambdues institucions, però ho és la quantitat d'articles, que supera el total dels signats per professors mallorquins. Naturalment, si ho mirem des del punt de vista de la necessitat que senten

els homes de la I.M.E. de unes idees i uns noms que donin autoritat a les seves pròpies, ja no sembla tampoc tan estrany. I jo crec que aquesta és, principalment la funció que aconsegueixen, car és patent la monotonia dels temes tractats a discursos inaugurals, articles reproduïts del butlletí de la INLE, el qual és la seva font teòrica, com veurem.

Els articles del butlletí de la INLE són quasi tots sobre temes educatius, sigui de qüestions teòriques o de política educativa, sigui d'informació internacional pedagògica. Entre els primers destacaria "*Maestros y catedráticos*", de Giner, "*Carácter de la pedagogía contemporánea: saber ver*", de M.M. Cossío, o "*Pestalozzi y Fröbel con relación a los jardines de infancia*", de M. Schrader. De caràcter social, "*La verdadera descentralización de la enseñanza del Estado*", de Giner, "*Las escuelas de artes y oficios*" y "*Las escuelas de adultos*", de S. Sama. Entre els darrers, una sèrie d'informacions sobre la situació educativa a França, Itàlia o Bèlgica, o notícies de les reunions pedagògiques a París de la Lliga de l'Ensenyança, en 1881.

La manca d'espai no permet analitzar el contingut de tots els materials publicats a les 480 pàgines estudiades del butlletí, i per això no vull entrar en els articles del butlletí de la INLE i analitzaré solament els articles signats per Rosselló i Obrador, que són, amb molta diferència, els més qualificats dels articulistes. Si exceptuem les pàgines dedicades a actes, memòries, discursos, reglaments de l'escola (ja analitzats a altre lloc) conferències públiques, notícies, etc., el contingut doctrinal que ens queda són 26 articles, la major part dels quals està dedicada a l'educació. El corpus doctrinal de més envergadura és el dels articles de Mateu Obrador, setze en total, a més dels discursos inaugurals, també lloc d'exposició de les seves conviccions educatives. Tenim també cinc articles de Rosselló, molt generals, i cinc més, de diferents professors, sense cap interès: un article de Luis Castellà, "*Algunas ideas de Plutarco sobre educación*", un altre de Baltasar Champsaur sobre "*Plantas carnívoras*", una ressenya, del mateix, del llibre de Juan Benejam "*Nuevos ejercicios de aritmética*", un del professor José Otero damunt "*La enseñanza primaria*" que, com als discursos inaugurals, explica el sistema fröbelià, critica la situació de l'educació a Espanya i invoca l'ajuda de la societat a la iniciativa privada en matèria educativa. I un altre, de Juan Seguí, "*Utilidad de las bibliotecas*" que repeteix la idea del títol de mil maneres diferents, afegint fins i tot una història abreujada de la biblioteca al llarg de la civilització.

Són tres els punts principals de les col·laboracions d'Alexandre Rosselló al butlletí: les caixes d'estalvis escolars, l'educació de les dones i l'ensenyament privat. Altres col·laboracions, com el discurs pronunciat al Congrés espanyol de Geografia Colonial i Mercantil, advocant per un port franc per a Balears; o el titulat *Río Oro*, sobre les relacions comercials de Mallorca amb aquesta colònia, tenen interès tan sols des del punt de vista de les seves iniciatives en el terreny mercantil.

El tema de les caixes d'estalvis a les escoles és tractat a dos articles, un de l'any 1882 i un altre del 1884. Al primer exposa la història, característiques i beneficis morals i econòmics d'aquesta institució creada en 1866 per M. Laurant, de la universitat de Gante i, segons ell, instaurada en primer lloc a Espanya per Cifre de Colonya a la INLE de Pollença, i per ells mateixos a l'Escola Mercantil. És un article propagandístic a la fi del qual proposa als centres educatius que posin en pràctica aquesta idea. Al segon article, dos anys després, facilita dades respecte a les caixes creades a tot l'estat, 130 en total, de les quals 31 a València i 8 a Balears, segons una memòria de la Caixa d'estalvis de Madrid, xifres a les quals afegeix un parell més. El resultat de la proposta del butlletí de 1882 és, per a Rosselló, ben positiu: creació de caixes d'estalvis escolars a les escoles de la Unió Obrera Balear, La Pureza, i les públiques dirigides per Pere Gamundí, Antoni Humbert, Pere J. Ordinas, Bartomeu Oliver, Joan Banús, Jaume Busquets, Marís Obrador, Joana Juan Palmer, Isabel Mayol i Margalida Salvà. Tots ells, ben segur, seguint la iniciativa de l'Escola Mercantil al seu butlletí.

El tema de l'educació mixta és el motiu de la seva participació al Congrés Pedagògic de 1882. Defensa que la igualtat dels sexes obliga a la formació de ciutadans amb les mateixes possibilitats culturals, responsabilitats socials i qualificació laboral, (posant exemple de les mestres) i conclueix la necessitat de l'educació mixta a tots els nivells de l'ensenyament per arribar a una societat progressiva.

Finalment, a l'article titolat *Datos estadísticos* analitza l'Estadística general de primera ensenyança de 31 de desembre de 1880 i comenta amplemunt les xifres. Destaca principalment que Balears ocupa un dels darrers llocs quant a escoles públiques, el 47è., i que, en canvi, és la segona en centres privats, 433, després de Barcelona, amb 902. La mitja situa a Balears al lloc 34. De tot això comenta sobretot la necessitat de demanar més atenció de l'estat, de mantenir l'interès de la iniciativa privada per l'ensenyament i, com a significatiu de la situació de la dona a Balears, destaca el fet de que siguin més les dones que els homes a nivells d'ensenyament primari i secundari, la qual cosa només succeeix a Balears, Jaén, Còrdova i Guipúzcoa.

Mateu Obrador és el més assidu dels col·laboradors del butlletí. I també el més centrat en temes educatius i didàctics. Cal afegir també que és el menys personal —o el més humil— quan exposa doctrines pedagògiques. Això vol dir també que és el més documentat de tots. Les seves fonts principals d'informació són el *Boletín de la Institución Libre de Enseñanza*, de Madrid, i el llibre *L'École Modèle*, Brusel·les, 1880, publicat per la Lliga de l'Ensenyança belga. Des del meu punt de vista, Obrador apareix aquí —i a moltes de les seves publicacions a altres bandes— com a un alumne brillant de l'institucionisme madrileny, —com ja ho va ser de Milà i Fontanals. De fet, la major part del text dels seus articles, sobretot els de didàctica, són idees preses directament del butlletí de la INLE. Això és, emperó, ben positiu, en aquest cas. Per molta dependència de Madrid que hi trobem, no hi va haver en aquells moments alternativa diferent a l'ensenyament arcaic, i crec que cal reconèixer la positiva influència del fenomen institucionista madrileny a Balears.

Els temes que tracta són molt variats: les excursions escolars, com element didàctic fonamental de la geografia i les ciències humanes —ja hem vist la importància donada als informes posteriors dels alumnes—, la disciplina escolar, on es torna a manifestar contra tota mena de premi o càstig, la necessitat de material científic

a les escoles, —articles de 1882 al qual es deixa veure també la intenció institucionista des dels primers moments de vida de l'Escola Mercantil, i tres articles sobre el folklore i l'educació, als quals, després d'explicar el significat de la paraula folklore i de referir-se a la seva afició per les tradicions populars mallorquines des del renaixement literari de Catalunya, reproduïx una circular de Gaspar Núñez de Arce, president de la Societat de Folklore, a la qual es demana als sacerdots, metges i mestres informació sobre costums i festes populars, cançons, supersticions, medicines populars, etc. La conclusió d'Obrador, basant-se en el llibre de John Fenton *El Folklore en relació con la Psicologia y la Educación*, traduït per la INLE, és la de destacar l'estreta relació entre el folklore i la pedagogia, i la necessitat d'una col·lecció sistemàtica de jocs i rondalles infantils basada en cançons, supersticions, medicines populars, etc. La conclusió d'Obrador, basant-se en el llibre de John Fenton *El Folklore en relació con la Psicologia y la Educación*, traduït per la I L E, és la de destacar l'estreta relació entre el folklore i la pedagogia, i la necessitat d'una col·lecció sistemàtica de jocs i rondalles infantils basada en les preferències dels nins, i ampliada amb una selecció de refranys i proverbis populars, rimats o no, i de màximes, considerat tot això com un element importantíssim de la formació humana i moral dels estudiants.

Per últim, publica nou articles d'allò que diríem didàctica especial, reproduïnt textos del butlletí de la INLE i de *L'École Moderne*: lectura, aritmètica, dibuix, geometria, geografia, història, ciències naturals i física. És interessant com a document històric (encara novedós avui a moltes escoles) el sistema didàctic i la programació de cada matèria, però ho és molt més l'interès en remarcar el sentit cíclic de tot ensenyament expressat sobretot als articles sobre didàctica de la lectura i aritmètica.

La manca d'espai no em permet detallar més el contingut d'aquestes col·laboracions de Rosselló i Obrador i, en general del contingut del butlletí. Com a síntesi del contingut descrit es poden treure una sèrie de conclusions:

El butlletí és el suport propagandístic i ideològic de l'aventura reformista i font essencial de dades —economia, organització, directrius— sobre la història de la Institució.

Els vertaders impulsors de la I.M.E. i del seu butlletí, per les seves col·laboracions en aquest i la seva funció en el naixement i vida de l'empresa, són Alexandre i Mateu Obrador, sense oblidar, és clar, l'entusiasme i col·laboració de J. Otero, F. Semir, Ll. Castellà, R. Lacour i B. Champsaur, encara que, per les intervencions d'alguns d'ells al butlletí, els seus plantejaments personals foren molt més elementals que els de Rosselló i Obrador, en el terreny de l'ideari institucionista.

Alexandre Rosselló, amb perspectives generals de visió educativa i política, i Mateu Obrador, aprofundint molt més en la qüestió pedagògica, segueixen les passes i l'ideari de la INLE de Madrid, el butlletí de la qual inspira quasi tota la visió i l'actuació dels dos professors. I crec que la "benèfica influència" de la I L E, que va possibilitar una alternativa coherent a l'educació oficial, possibilita també, en part, per la manca de relació específica entre els plantejaments i la societat mallorquina, la seva crisi i desaparició, si bé, ja ho hem dit a diversos estudis, la deficient planificació econòmica i, suggeresc, la possible dedicació d'Alexandre Rosselló a partir dels anys 85-87 a altres qüestions políticament contradictòries amb la dinàmica de la I.M.E., varen ser els factors immediats que determinaren el fracàs de l'experiència. No cal oblidar tampoc la pressió de tot un sector catòlic i ultraconservador a través de la premsa, l'església i els contactes amb les famílies econòmiques dominants de la ciutat, que va servir de factor desacreditador de la I.M.E., sobretot si tenim en compte que l'objectiu principal l'any 1880, que va servir per a obtenir la base econòmica principal, la formació de comerciants, va ésser relegat a segon terme quasi immediatament.